N. IORGA

ADEVĂR ŞI GREŞEALĂ
ÎN
SCRIEREA ISTORIEI

Lecţie de deschidere la
Universitatea din Bucureşti

Tipografia Bucovina

www.dacoromanica.ro

N. IORGA

ADEVĂR ŞI GREŞEALĂ
ÎN
SCRIEREA ISTORIEI

Lecţie de deschidere la
Universitatea din Bucureşti

Tipografia Bucovina

www.dacoromanica.ro

ADEVĂR ŞI GREŞEALĂ IN SCRIEREA ISTORIEI

Lecţie de deschidere la Universitatea din Bucureşti (Noembre 1935)

Amintindu-vă întâiu care este cursul care continuă anul acesta, voiu trece la altceva în lecţia de deschidere. Timp de doi ani am căutat să fixez care este rolul Românilor în Istoria Universală. Fără să exagerăm, avem o parte pe care înţelegem să n'o dăm nimănui. Aceasta este, am putut dovedi că este şi până acum cred că a fost prea puţin ţinută în samă; prea mult ne-am lăsat cotropiţi de ceia ce au făcut alţii în ţara noastră, cu noi şi peste noi.

Din cauza aceasta m'am hotărît ca, în puţinii ani ce-i mai am aici, la Universitate, să întrebuinţez o parte din ei pentru a fixa acest loc. Şi l-am fixat pentru epoca antică

www.dacoromanica.ro

și pentru evul mediu. Apoi, anul trecut, am făcut tot așa pentru epoca modernă. Cursul din acest an începe cu pătrunderea ideilor celor noi, ceia ce nu înseamnă ideilor cele mai bune.

In materie de revoluție franceză, eu am opiniile mele, care se întăresc din ce în ce mai mult, și nu dau revoluția americană, care a fost făcută de oameni serioși și omenește, de oameni creștini, dacă voiți, pentru revoluția francesă care de la un moment s'a închinat zeiței Rațiunea, pe care a purtat-o pe toate străzile în persoana unei fete din Paris, dar de fapt s'a și început cu zeița Rațiunea, care era în capul tuturor și de la o bucată de vreme a început să se plimbe și pe stradă.

Lecția aceasta dintâiu are însă un alt scop. Ea se leagă de o serie întreagă de lecții anterioare, în care am căutat să înfățișez unele lucruri de concepție generală. Există și o broșură de retipărire, de culegere a articolelor din deosebite timpuri care se chiamă «Introducere în studiile istorice», în care am

www.dacoromanica.ro

înfățișat lecțiile mele de deschidere din deosebite epoci. S'a găsit cineva foarte amabil care a căutat să pună în contrazicere părerile mele de acum cu cele ce aveam cu douăzeci de ani în urmă. Acum patruzeci de ani aveam poate alte păreri, dar numai un cap înțepenit nu-și schimbă niciodată părerile pe care le-a luat une ori dela alții, dar o părere pe care ți-ai format-o singur lucrând, este supusă, natural, schimbărilor, fiindcă intervin atâția factori nu numai de istorie, dar și de viață contemporană. Tot ce se întâmplă în timpurile noastre, momentele care ni trec înainte, servesc ca să întregească, și să schimbe une ori, și concepțiile noastre despre istorie.

Credeți că actuala campanie în Africa nu învață pe o mulțime de oameni istorie? Prin ce se petrece acolo, prin faptul că merg armatele italiene pe drumurile abisiniene, prin aceasta noțiunea unei colonii, unui război colonial, ca și verificarea sufletului italian, ca și vădirea a ceia ce se poate găsi în sufletul primitv al Abisinienilor se schimbă. Toate lucrurile acestea rămân numai în mo-

www.dacoromanica.ro

mentul acesta, când sunt constatate, sau ele circulă în domeniul întregii istorii ?

Noi înțelegem mai bine pe Iugurtha lui Sallustius prin Hailè-Selasiè, cu deosebirea că Iugurtha a fost dus la Roma, pus într'o închisoare subterană și acolo, după ce spusese că Roma este un oraș conrupt și care va peri ușor dacă va găsi un cumpărător, a scos acel strigăt de *Galgen-Humor*, adecă de «umor de spânzurătoare»: «Doamne, dar reci mai sunt băile voastre!» Sunt sigur că, dacă vre-odată i se va oferi Maiestății Sale Hailè-Selasiè ocasia de a vedea Roma altfel decât cum a văzut-o liber, odinioară, va fi îngăduit într'un loc mai puțin subteran și ceva mai cald decât locul în care a trebuit să locuiască și să trăiască până la moartea lui Iugurtha.

Sunt lucruri de acestea care desigur că se schimbă. Nimeni nu poate fi criticat pentru faptul că el se găsește dincolo de opinia lui, care era mai puțin întreagă și mai rea decât opinia formată pe urmă după o mai bună informație și după o viață mai plină de experiențe. Gândiți-vă la cineva care, până la

www.dacoromanica.ro

patruzeci de ani, n'a votat niciodată și la ace-lași care, dincolo de șaizeci de ani, a guvernat oricum, fie și numai un an și o lună; credeți că în acelaș fel i se înfățișează aceleași lucruri, fără vre-o deosebire? De aceia eu mi-am format de foarte multă vreme o părere pe care o mențin și i-am spus-o și unui coleg italian care mai-mai era să mă creadă: că nu e bine să se dea unui tânăr prea tânăr să trateze în tesa de doctorat sau de licență subiecte care cer experiența vieții. Cine judecă une ori pe un Napoleon sau un Cromwell, oamenii cei mai complexi și psihologicește cei mai complicați? Se apucă să-i judece un tânăr care atunci intră în viață, se apucă să-i judece, arătând unde li este greșala și ce trebuie să facă. Este puțintel foarte pretențios, și pretențiile, cât de mici, pretează la ridicol. Eu ziceam că ar fi mai bine pentru această vârstă publicările de texte, interpretările, iar psihologia umană și marile acte sociale, acelea să vină ceva mai târziu.

Toată această serie de lecții vor întra, dacă va fi vreodată o nouă ediție, în cartea aceasta a mea: «Introducere în studiile isto-

www.dacoromanica.ro

rice». Vreau să adaug un nou capitol astăzi, anume unul *despre adevăr și eroare în scrierea istoriei*. Acest lucru trebuie lămurit, în general, fiindcă nu mi se pare că se înfățișează după cuviință nicăiri, și cu niciun prilej.

Intâiu, natural, noțiunea de adevăr se poate lua în proporții foarte mici, și atunci, de sigur, adevărul se poate fixa, cum nu e îndoială că fiecare este dator să-l fixeze. Dar mă opresc la această afirmație: că fiecare este dator să-l fixeze. Cu ce fixăm noi adevărul? Deocamdată, adevărul în ceia ce privește o dată, un nume, locul în care s'a petrecut un eveniment, sau cutare amănunt esențial din evenimentul care s'a petrecut, cu ce îl fixăm? Avem noi aparate de precisie care să ni permită a le vedea cum vedem inelele lui Saturn? Dispunem noi de mijloace de siguranță ca mijloacele pentru științile naturale? Avem noi ceia ce are la îndemână matematicul pentru a face calculele sale? Și chiar matematicianul ajunge la anumite îndoieli și consideră ca posibile anumite relativități.

www.dacoromanica.ro

Noi lucrăm cu mintea noastră, *dar ce este mintea aceasta a noastră ?* Este ea un instrument de o siguranță absolută și totdeauna egală cu ea însăși? Dar nu aveți decât să vă examinați: fiecare dintre noi are momente de inteligență mai sigură și sunt momente în care această biată inteligență omenească, resultată sau, dacă voiți, mai puțin decât atât, condiționată de jocul tuturor organelor noastre, este supusă, n'aș zice : unei eclipse totale, dar unei întunecări de lumină. Pe lângă aceasta, credeți că mintea omenească poate să se oprească într'un moment, oricât s'ar încorda, asupra unui singur obiect? Se poate ea opri cu totul numai asupra acestui subiect? Intre mintea omenească și obiectul pe care are înainte este legătura ca de la o unitate absolută la altă unitate absolută? Dar nu este adevărat : fără să ni dăm samă, mintea noastră se gândește și la alte lucruri. Se poate întâmpla ca subconștientul să lucreze în același timp când lucrează conștientul nostru ; se poate întâmpla ca subconștientul să fie astâmpărat, se poate să fie și tumultuos, dintr'un motiv sau alt motiv pe care

www.dacoromanica.ro

nu ni-l putem explica. Se poate întâmpla ca un zgomot din stradă, o coloare care atrage privirea, o rază de lumină electrică întrată pe fereastră și căzând înaintea dumitale, o bătaie la ușă să distragă atenția când lucrai pentru a fixa un fapt istoric, și resultatul ? Resultatul de sigur că se va resimți. Nu are deci cineva oricând toată mintea lui. Sunt oameni cari n'o au niciodată, dar vorbim de acei cari o au și cari totuși nu pot dispune de tot capitalul lor intelectual în orice clipă. Suntem supuși unei fatalități organice foarte neplăcute, care se va mântui cu cea mai neplăcută din fatalitățile organice, aceia care ne va face să rupem pentru totdeauna contactul cu pământul pe care am trăit. Dar până atunci avem de atâtea ori un punct slăbit în mintea noastră, care punctul acesta face să vedem rău. Vă aduceți aminte de așa de frumoasele versuri ale lui Eminescu: «auzul te minte și ochiul te'nșeală».

Prin urmare, noi nu posedăm, în ceia ce privește fixarea celui mai mic lucru, un mijloc de verificare sigur. In domeniul știinților fisice, avem aparate mecanice care nu se în-

www.dacoromanica.ro

şeală, în domeniul matematicei este o verificare de cifre şi de formule care nu încape dincoace; acolo te trage de mânecă verificarea şi-ţi spune că ai greşit, pe când aici, ori de-ai nemerit, ori de-ai greşit, poţi face aşa încât să-ţi iasă socoteala.

Nu este vorba însă numai de aceasta: de slăbiciunea instrumentului cu care lucrează cineva; mai este şi altceva. Noi, când studiem un fapt istoric, şi dorim să avem siguranţa, cum fiecare dorim s'o avem — de şi voiu spune îndată că totuşi este o relativitate de care trebuie să ţinem sama şi, dacă nu ţinem samă de această relativitate, atunci ne înşelăm, ne ilusionăm pe noi înşine —, în afară de faptul că organul de cercetare nu este cel mai sigur, trebuie să ne mai gândim încă la un lucru. Intrebuinţăm pentru a cunoaşte faptul anumite mărturii, şi voiu arăta care este relativitatea acestor mărturii, chiar atunci când ele par mai sigure.

Mărturiile acestea însă pe care le avem noi înaintea noastră se leagă, atunci când lucrăm, şi cu altceva, care se face fără mărturie dinaintea noastră, anume se leagă cu

www.dacoromanica.ro

ce ştim sau credem că ştim d'inainte. Dar lucrurile pe care credem că le ştim, de foarte multe ori nu le ştim, ori le ştim rău, ori întunecate, strâmbate. Memoria omenească este tot aşa de nesigură, ba chiar mult mai nesigură decât puterea de care dispunem într'un moment pentru a studia o chestiune. Te-ai ocupat cândva de un lucru şi prin urmare îţi închipui că lucrul acesta îl ştii foarte bine; numai cât iată anume neajunsuri: întâiu, faptul că *le ştiai în altă stare sufletească decât starea sufletească în care te găseşti.* Pentru că, dacă te gândeşti din nou asupra acestui lucru, poţi ajunge la alt resultat decât acela care ţi se păstrează în memorie şi pe care-l crezi desăvârşit, ca şi cum n'ar avea nevoie de nicio verificare.

Dar, lucrând asupra izvoarelor nimeni nu poate să se inspire în verificarea faptelor numai din aceste izvoare, ci în cea mai mare parte şi din lucruri de alături, ceia ce e încă o causă de greşeală (înainte de a ajunge să vorbim de greşelile cele mari, de care cea mai mare pare nici nu-şi dau sama şi, dacă şi-ar da sama, mulţi din istorici nu s'ar mai

www.dacoromanica.ro

apuca de istorie pentru că-i pândesc aceste greşeli mari din cauza insuficienţii lor într'o privinţă sau într'alta). Deci memoria aceasta a noastră, care este adesea aşa de slabă, ni dă, într'un anume moment, anumite date. Notaţi că datele acestea nu întră numai ca nişte constatări, ci contribuie şi la judecata finală; nu este o cifră care rămâne acolo, ci una care se adiţionează. Adecă ai o informaţie care vine dela izvorul dinaintea dumitale, şi ai şi o informaţie din prejur, şi, uneori, o informaţie care întră în chiar esenţa lucrurilor, îţi vine din afară. Iată cum se poate ajunge la o conclusie falsă. Se găseşte apoi cineva care nu ştie nici a suta parte din ce ştii dumneata, care nu s'a ocupat niciodată de acea materie; el nu poate gândi cu amintirile lui, care nu există, ci se înşeală atâta numai, cât se poate prin izvoarele sale. Cum voiţi să se înşele, când, afară de cercetarea pe care o face în momentul acela, el nu ştie nimic? Are, astfel, mult mai multe şanse de a nu se înşela decât acela care ştie. Acela care ştie întrebuinţează lucrurile ştiute, pe când celalt numai lucrurile pe care le

www.dacoromanica.ro

află atunci. Este adevărat că nu le poate lega şi, nefiind ale lui, se înşeală; se poate întâmpla să fie şi descoperit, dar sânt şi cazuri când nu este descoperit.

Vedeţi deci că este un element de greşeală în dauna celui care ştie şi un element de siguranţă în folosul celui care nu ştie şi care, când va şti mai târziu, va întrebuinţa şi el memoria lui şi va fi supus să se înşele mai mult decât când ştia mai puţin.

Dar sunt, cum am spus, *şi lucrurile de alături,* asupra cărora nu se proiectează aceiaşi lumină ca asupra adevăratului obiect, şi în această penumbră se găsesc deci erorile. Ele dau material apoi cuiva care face critica lucrării şi, dacă o critică se face conştiincios de un om bine crescut şi cu respetul ce se datoreşte oricărui om care a muncit, fără îndoială că oricine are dreptul s'o facă; a face chiar o erată pentru oricine este o datorie. Eu am avut în viaţa mea prieteni cu cari schimbam adevărate liste de erori, dar relaţiile noastre rămâneau foarte bune; criticul ştia anumite lucruri pe care eu nu le ştiam, cum şi eu cunoşteam anumite lucruri pe care el nu le cu-

www.dacoromanica.ro

noștea. Eu am avut între multele cunoștințe pentru care mă felicit, cunoștința acelui om erudit, de o siguranță desăvârșită, care, totuși, fiind așa, de o siguranță desăvârșită, avea obiceiul de a-și caligrafia scrisul, iar, dacă se ducea într'o arhivă, tăia hârtia în proporțiile documentului pe care avea să-l transcrie și făcea rândurile tot așa de lungi ca și rândurile de dincolo; nu se poate merge mai departe în fanatism și precisie decât cum o făcea Constantin Joseph Jireček, istoricul Bulgarilor și al Sârbilor, cel mai bun cunoscător al geografiei Peninsulei Balcanice [1]). Jireček obișnuia, pe lângă aceasta, după ce se tipăria lucrarea — și numele proprii le scrisese de două ori: odată în linie și odată de-asupra liniei —, să trimeată articolele cu alte îndreptări, manuscrise. În Jireček am avut exemplul, omului persecutat de ideia că nu se

1) Și iată cât de mare este valoarea informației când este maestrul și cât de puțin valorează informația când maestrul lipsește. Hârtiile lui s'au vândut ; notele lui, admirabile, le-a cumpărat Statul bulgar, sunt vre-o treizeci de ani de atunci; cea a ieșit însă din ele ? Nimic, pe când din cele mai mici lucruri ale lui se puteau culege informații de cea mai mare importanță pentru cine se ducea la aceste informații.

www.dacoromanica.ro

poate să nu facă greşeli şi, cu cât era mai persecutat de ideia aceasta, cu atâta făcea greşeli.

Vă dau alte două casuri ca să vedeţi ce este biata minte omenească. Am avut la Paris un admirabil profesor care a tipărit extrem de puţin din frica de-a nu greşi, de şi ni făcea cele mai frumoase cursuri. Eu am luat ceva note pe care nu le pot tipări, el însă n'a vrut să tipărească; i se părea că necontenit merge un demon al greşelii care o să-l facă să spună un neadevăr. Cum se ocupa în special de instituţii, a vrut să dea o ediţie nouă a unor texte constituţionale. După ce ni-a vorbit de toate greşelile făcute de predecesorii săi, dar cu oarecare bunătate — ca un om care nu era lipsit de ironia vieţii, şi oricine este lipsit de ironia vieţii este în fond un prost, oricât de «inteligent» ar fi altfel, fiindcă viaţa are ea însăşi un element de ironie, care singură o face suportabilă pentru sine şi agreabilă pentru alţii, — foarte mulţămit a început să ni cetească textul său. Intr'un anume moment însă el a rămas pe loc; am crezut că i-a venit rău: scăpase un rând în-

www.dacoromanica.ro

treg, şi era iremediabil, căci cartea se tipărise, se distribuise, era acum în mâna tuturor. Cu greu a avut curagiul să ducă lecţia până la sfârşit. Iată ce se poate întâmpla.

Dacă-ţi interzici legăturile, atunci eşti foarte sigur; numai cât, dacă nu sânt legăturile, nu e nici istoria; dar, de îndată ce le fixezi, fiindcă lucrurile omeneşti se înţeleg printr'însele, dar şi prin foarte multe din celelalte, aş zice chiar: prin tot, — *lucrurile de alături se înfiinţează*. Vă uitaţi asupra unei suprafeţe mari din natură sau asupra unei părţi întinse dintr'un oraş, şi ochiul vă merge spre o anume parte. Vedeţi partea aceia, dar vedeţi puţintel şi altă parte, şi, când vă întreabă cineva cum erau părţile celelalte, o să răspundeţi, dar nu cu aceiaşi precisie ca pentru lucrurile pe care *aţi căutat* să le vedeţi.

Venim acum la însăşi siguranţa care e în afară de toate consideraţiile acestea. Te-ai sprijinit pe un document; documentul avea toată înfăţişarea autenticităţii. Dar, natural, dumneata nu ştiai o anumită categorie de lucruri.

www.dacoromanica.ro

Mai departe în desvoltarea acestei lecții o să vedem consecințile unei polemici care s'a purtat odinioară de Dessau, nume familiar acelora cari s'au ocupat de antichitatea clasică, căci a adunat inscripțiile de pe monumente, acele inscripții pe care foarte mulți Români le citează, dar fără se fi uitat într'însele. În timpul din urmă am făcut o constatare foarte interesantă: cineva avea aierul că citează un document din *Corpus inscriptionum latinarum*, evident fără să se uite la vechiul Xenopol, un om din altă generație, foarte departe. Dar iată ce s'a întâmplat: Xenopol, când a copiat din *Corpus inscriptionum latinarum*, din greșală a intervertit două pasagii și la acel care avea aierul că a văzut însuși *Corpus*, s'a întâmplat să fie exact aceiași intervertire, ceia ce se explică prin faptul că noul învățat a luat-o după Xenopol. Dar o să vedeți ce a însemnat o anume discuție dintre Dessau și Mommsen, și aceasta o să vă învețe mult în ceiace privește concluzia care iese din această lecție, cum iese și din alte învățături pe care mi-am permis să le dau elevilor miei.

www.dacoromanica.ro

Dar iată și ceia ce foarte recente cercetări ale mele cu privire la istoria Românilor mi-au învederat. Eu aveam, ca toată lumea, un foarte mare respect pentru un învățat francez care nu se poate să nu se întâlnească atunci când se gândește cineva la istoria popoarelor orientale, François Lenormant, care este sub multe raporturi un inițiator, un deschizător de cale, un creator. Nu vă puteți închipui ce catastrofă a suferit într'un moment Lenormant. Un învățat german a găsit că un mare număr de inscripții ale lui Lenormant erau fabricate de el însuși. In două articole servite în limba latină, în limba lui Tacit și Cicerone, se arată că Lenormant a falsificat unele inscripții. Vă puteți închipui că, dacă se găsește cineva în fața unor inscripții presintate de un om cu o așa de mare reputație ca Lenormant, ce poate face decât să creadă că ele sunt adevărate. Trebuia doar cineva să cunoască însă subiectul și supt anume raporturi mai bine decât dânsul, pentru a putea dovedi că inscripția este falsă.

Căci, la urma urmei, pe ce se sprijină ci-

www.dacoromanica.ro

neva când vorbeşte de documente scrise? Şi, cât priveşte pe cele nescrise, în câte feluri nu se pot tălmăci? S'a dovedit, în opera unui învăţat foarte serios, că între piesele archeologice întrebuinţate pentru anumite conclusii una venia din nu ştiu ce aruncătură a unei fabrici şi era presintată ca şi cum ea ar fi venit dintr'o epocă depărtată cu câteva mii de ani de vremea noastră. De multă vreme umblă anecdota aceia că, pe vremea când nu erau prea mulţi orientalişti în Franţa, cu prilejul unei săbii aduse acolo, regele Ludovic al XIV-lea a cerut să i se cetească inscripţia; fiecare învăţat i-ar fi dat o altă lectură, dar s'a întâmplat de s'a dat obiectul, într'un rând, şi unui armurier turc sau armean, şi acela a constatat că acea sabie o făcuse cine ştie ce Mustafà de pe la Adrianopol, prin 1600 şi ceva, în loc de o epocă foarte îndepărtată, de cine ştie ce mare artist. Meşterul a cetit cum trebuia, iar învăţaţii se încurcaseră puţintel.

In domeniul documentelor chiar, ce represintă un document? Actele publice nu sunt făcute pentru a-ţi spune adevărul, ci

www.dacoromanica.ro

pentru a susținea un interes și, chiar când nu sânt făcute pentru a susținea un interes, ele s'au scris într'o anumită atmosferă de interese, de care nu poate scăpa cine a redactat. Se zice că s'a întâmplat un anume lucru într'o anumită zi, dar poate că un motiv a făcut pe scriitor să pună altă dată decât cea adevărată. Documentul îl iei cum este, iar în fundul lui stă vicleanul care a fabricat piesa și face haz pe socotealal dumitale. Ți se presintă o povestire, dar ce este povestirea scrisă imediat după fapt? Și, întâiu, cine cunoaște perfect un fapt? Iar, al doilea, faptul acesta, dacă se consemnează îndată ce s'a întâmplat, scriitorul, chiar și dacă n'a fost actor, ci numai martor, e grozav de emoționat, și cele mai multe minciuni le spun oamenii emoționați. Dacă este contemporan, e influențat de ceia ce s'a petrecut, de toată pasiunea acelora cari au fost de față, și astfel domină, natural, interesele și pasiunile pe care le represintă el. Dar dacă vine mai târziu? Au trecut alte lucruri, și anumite amintiri s'au șters.

Chiar în ce privește cronologia, credeți că

www.dacoromanica.ro

mintea noastră o reține exact ? Și azi dimineață am întrebat pe cineva când am guvernat eu: în 1931 sau 1932 și el, care nu guvernase, o știa mai bine ca mine.

Am zăbovit mult asupra acestor lucruri, nu fiindcă sunt importante în ele, dar pentru că li se acordă importanță. Fără greșeală e doar cine a scris o singură carte și în aceste pagini de sigur e greu să se găsească o greșeală. Greșelile se repartisează și pe întinderi ; dacă ai avea o sută de pogoane și ai strânge toată buruiana de acolo, se poate întâmpla să fie mult mai multă ca în grădinița cutăruia. Eu cred că în știință a evita greșelile nelucrând este un act de prudență lașă, iar curajul cere a înfrunta greutățile, a lua răspunderea și a suferi toate riscurile.

Dar pentru mine acestea sunt lucruri mai curând indiferente. Ceiace nu este indiferent e altceva. Este în istorie și *necesitatea unui adevăr de mediu*. Și, anume, adevărul acesta de mediu îndoit : adevăr de *mediu moral* și adevăr de *mediu material*. Mulți își închipuie că s'a terminat tot lucrul din moment ce au datele izvoarelor și întrebuințează lo-

www.dacoromanica.ro

gica de care dispune fiecare pentru a scrie câteva pagini. Nu este aşa: orice lucru, pentru a fi înţeles într'adevăr, trebuie situat. Cărţile nesituate n'au atâta valoare, iar une ori numai o valoare extrem de mică chiar şi atunci când sunt bine gândite şi scrise. Ce folos dacă li lipsesc proporţiile care sunt cerute de istorie ? Ca să nu mai vorbim de contemporani, dintre cari unii nu se vor situa niciodată nici ca valoare morală, nici ca produs intelectual, dar ca să vă dau pe cineva extrem de inteligent, cu o îndemânare mare de condeiu, superioară, şi care a stat în tinereţă ca gândire mult mai presus de Eminescu — în ce-l priveşte pe Eminescu s'a constat că aceia ce luam noi drept gândire a lui erau şi caietele de cursuri dela Viena şi Berlin, resumate de lecţii sau idei culese din cutare sau cutare carte. Pentru Xenopol nu era acelaşi lucru; el, ce a gândit, a gândit dela el, şi cu ce dragoste a scris el Istoria Românilor ! Avea un fel de bucurie onestă de lucrul lui. Expunea cursul fără talent oratoric, vorbind foarte mărunt, abia auzit, sămănând glume de care făcea haz el însuşi,

www.dacoromanica.ro

cu acea figură făcută parcă anume pentru glumă, favoriții suri desfăcându-se când făcea o glumă și pe urmă revenind la loc, când gluma se terminase. Din când în când se întrerupea pentru a zice: «aici să-mi dați voie să vă citez ce am scris eu în cartea mea»; scotea manuscrisul lui și, după cetire, căuta cu ochii lui buni aprobarea noastră. Avea și avânturi literare, de și nu totdeauna cu succes. «Istoria Românilor» a lui este o carte bună? Este, de și el nu cunoștea de ajuns istoria universală, căci făcuse studii de filosofie, de economie, de drept; chiar și tesa lui latină dela Berlin este în legătură cu antichitatea romană; nu se pregătise pentru istoria evului mediu și pentru istoria modernă. Ajunsese profesor de istorie a Românilor după un vechiu vis, dar și după ce dorise să ia catedra de filosofie pe care a luat-o Constantin Dumitrescu-Iași, care vorbia mai frumos. Xenopol s'a întors. într'un târziu, la filosofie prin teoriile asupra istoriei și, de fapt, nu s'a putut deslipi niciodată dela chemarea lui adevărată. Nu vă puteți închipui deci cât este de falsă une

www.dacoromanica.ro

ori istoria lui din causa acelei lipse de mediu. Şi, totuşi, amănuntele sunt ele bune? Nu totdeauna precise, deşi era un om de precisie în muncă. Când am publicat întâia cercetare în «Arhiva Societăţii din Iaşi» şi i-am cetit cu multă sfială manuscrisul, m'a întrebat — erau nişte versuri dintr'un poet latin —, din ce carte sânt şi care versuri, şi a trebuit să mă duc în bibliotecă, să-i aduc cartea şi versurile şi să pun citaţia, de şi nu era un studiu de erudiţie. El nu era totdeauna precis, dar în Anglia un mare istoric, Froude, care a scris foarte multe cărţi frumoase şi o frumoasă sintesă, «*Oceania*», avea neprecisia în cel mai înalt grad. Cineva a observat faptul că el, făcând o călătorie prin Australia şi alte părţi, pe care a descris-o, spunea: cutare localitate este aşezată lângă un munte şi în apropiere este un lac, dar în realitate nu exista nici muntele, nici lacul. Era un proces de psihologie care nu-l scotea din rândul oamenilor normali şi foarte distinşi.

Dar, dacă nu cunoaşte cineva mediul, e cu atât mai grav, cu cât lucrurile nu se proiectează numai pe mediu, ci *sunt influenţate*

www.dacoromanica.ro

şi determinate de mediu. Dacă scrii despre războiul lui Traian cu Dacii, trebuie să ştii ce s'a petrecut în Roma pe vremea aceia. E vorba, întâiu, de *mediul contemporan,* dar pe urmă şi de o bună parte din *mediul anterior,* şi se cere să ai şi putinţa de a arunca o privire asupra consecinţilor, pentru că şi ele contribuie la explicarea faptului. Să vă dau un exemplu : acum în urmă, răsfoind tot felul de reviste, ceia ce dă plăcerea unor descoperiri neaşteptate, pentru că acela care ştie că are să găsească ceva se bucură ori ba, dar cine de odată se găseşte înaintea unui lucru neaşteptat, acela are bucuria cea mai mare, am găsit ceva important pentru epoca Dacilor, fără a găsi nimic precis cu privire la ei înşii. Ştiţi că Dacii au monede imitate după monedele regilor macedoneni, dar de obiceiu noi ne mulţămim să ne ocupăm de monedele dace înseşi. Vag se ştie că erau şi monede celtice, galice, dar eu nu ştiam până în timpul din urmă că aceste monede au absolut forma şi cuprind represintările din monedele dace. Dar nu mai ştiam alt lucru: că la Apusul Dacilor era formaţia Sue-

www.dacoromanica.ro

vilor şi că acolo regele Vannius a bătut monedă în aceiaşi vreme ca şi Decebal, şi să-ţi închipui că numai Decebal a bătut monedă e una, şi e alta când vezi că a bătut şi Vannius lângă el. În ce priveşte organisaţia romană în Dacia, se crede adesea că numai în Dacia la noi a fost o anume organisaţie, dar nu este adevărat : *pretutindeni* era aşa. Se făcea socoteala că numai în Dacia au fost atâtea divinităţi orientale. Dar am luat *Corpus inscriptionum latinarum* din alte provincii, şi am găsit şi acolo exact aceiaşi zei orientali: Iupiter Dolichenus, Mithra, etc., ca şi în Dacia. Altfel se presintă un lucru ca fiind caracteristic şi nu este aşa, şi altfel când se vede că face parte din generalitatea timpului. Şi atunci dumneata trebuie să cauţi aiurea ceia ce din această generalitate poate fi considerat ca într'adevăr important pentru Dacia, constituind originalitatea ei.

Greşelile cele mari care se fac sânt mai ales atunci când nu se cunoaşte mediul sau cine crede că-l cunoaşte, îl cunoaşte superficial. Câţi nu şi-au stricat cărţile prin aceia că au vrut să presinte şi mediul, dar l-au luat din

www.dacoromanica.ro

manualele din liceu sau din amintirile din bacalaureat ?

Dar nu este numai atât : numai necesitatea de-a cunoaşte acest mediu material, ci cum am spus, adesea e hotărâtor cel moral.

Traian a cucerit Dacia, de ce ? Se zice : a vrut să răsbune pe Domiţian. Cea mai ridiculă explicaţie, pentru că Domiţian reprezinta o politică opusă lui Traian. Traian era succesorul lui Nerva, care însemna revoluţia în folosul Senatului, şi, Traian a ţinut să comunice tot ceia ce a făcut Senatului şi să ceară sfat dela Senat. Ce, el era să răsbune pe Domiţian pentru că lui Domiţian i s'a omorât o legiune ? Dar câte legiuni n'au fost omorâte ? Dar cine n'a pierdut legiuni ? Au fost şi împăraţi romani cari au căzut în captivitate, ca Valerian, şi după el a venit fiul lui care a guvernat cu acelaşi prestigiu ca înainte. Nu erau lucrurile ca astăzi, când mentalitatea este alta. Ca să se înţeleagă campaniile lui Traian trebuie să faci ceia ce fac cu multă trudă în şase luni de când trăiesc în acest domeniu al informaţiei privitoare la epoca preistorică, protoistorică şi

www.dacoromanica.ro

romană. Trebuie să ştii ce era în capul Romanilor de atunci. Era o epocă romantică, cu dorinţă de aventură, cu o imaginaţie aprinsă, cu setea de-a cunoaşte ţinuturi noi, de a străbate regiuni necunoscute. Ceva asemenea cu ce a fost când în istoria contemporană a ieşit lumea din nisipul raţionalist al «filosofiilor» şi s'a aruncat turbată, cu Napoleon I-iu, continuând cu romantismul până în epoca lui Ludovic-Filip, când Franţa burgheză s'a strâns la tejghea şi şi-a început afacerile. Romantismul roman era de multe feluri : Adrian n'a făcut războiu, dar, cum observă cu multă dreptate cineva care a scris acum în urmă despre dânsul, el a făcut prin călătorii ceia ce a făcut Traian luptând. Fiindcă Adrian a fost într'adevăr împăratul călător. Unde n'a fost ! şi pretutindeni s'au bătut monede pentru dânsul. Marele curios voia necontenit să afle lucruri noi, lui însuşi, şi în cuprinsul lumii întregi. Nu se înţelege mult din războaiele lui Traian dacă nu se reconstituie starea de spirit a Romei în momentul acela. Ni închipuim că Traian a avut în vedere doar Dacia. Apoi se va fi

www.dacoromanica.ro

întors la Roma, pe cînd el s'a dus tot mai departe, urmând pe Alexandru-cel-Mare până în regiunile pustii ale Arabiei şi el a murit mulţămit că a văzut locurile acestea : a preferat să moară tânăr, dar să le vadă, decât să trăiască până la adânci bătrâneţe închis într'un cerc mai îngust.

Greşeli enorme se pot face, care condamnă o operă, în acest domeniu al necunoaşterii mediului. Dar greşeli se fac în istorie şi dacă nu se cunoaşte *fenomenul istoric în el însuşi* la care se raportează pentru momentul acela casul x sau y, care este o manifestare a fenomenului, dar îşi are şi o *viaţă a lui*, care evoluiază dela sine. Şi fenomenul acesta de istorie nu este aşa de uşor de prins cum s'ar crede. Cutare scrie despre un războiu, dar ce ştie el ce este războiul ? Poate nici nu l-a văzut în epoca lui. Sunt oameni care-şi trăiesc toată viaţa în linişte absolută. După războiul din 1877—78 a fost o lungă pace, aproape generală ; nimeni n'a ştiut ce înseamnă starea de spirit a cuiva care face războiu sau care trece printr'un războiu. Toţi acei cari au răbdat supt stăpânirea nem-

www.dacoromanica.ro

țească aici sau la Iași ori cari, punându-se la adăpost în străinătate, au ajuns prin Norvegia sau America, au azi despre războiu cu totul alte cunoștinți decât ceilalți.

Prin urmare, fenomenele acestea mari din care se combină istoria trebuie cunoscute în ele înseși pentru ca localisarea sau personificarea lor să fie înțeleasă în cutare cas particular. Aceasta înseamnă să cercetezi fenomenul pretutindeni pentru a vedea care sunt necesitățile inerente ale lui.

Și nu este numai atât : să cunoști fenomenul național, social, politic, militar, ci trebuie să mai posezi și altceva, fiindcă în istorie nu este vorba numai de noțiuni și de jocul tragic sau comic al unor anumite grupe umane, ci, în fiecare dată, *ai a face cu oameni*. Dacă nu ești capabil să recreezi un om, să-l faci la loc după lămuririle pe care le ai și cu ceia ce poți adăugi din fondul d-tale, atunci să nu scrii istorie. Trebuie să înțelegi un popor ca un popor, un Stat ca un Stat, dar și omul ca om în toate rosturile lui. Dacă nu vezi omul, fă fisică, matematică, ori ce vrei, dar nu te amesteca într'un domeniu în care

www.dacoromanica.ro

se cere să fii capabil de a face omul la loc cum a fost. Este un fel de *vis poetica*, necesară în tot ce privește pe om, și poate chiar în ce privește teoriile cele mari ale științii. Un Darwin, un Humboldt, pe lângă ce au toți oamenii de specialitate, au avut acea *vis poetica*, și din causa aceasta au făcut cărți adevărate, singurele care nu mor niciodată. Când luăm Istoria Impăraților Romani de Schiller, totul este adevărat, resultat al unei munci de atîția ani, dar nu se înțelege nimic din fondul lucrurilor. Luați în schimb cartea unui om care a făcut și archeologie, Istoria Impăraților Romani de Domaszewski, carte admirabilă, plină și de greșeli de fapt, dar ce mare adevăr de total este acolo înăuntru! Dincolo se zice: Impăratul cutare, dar eu nu știu ce este Impăratul cutare; el a mers în cutare regiune, dar nu mi se spune ce este această regiune; s'a dat o luptă cu cutare popor, dar nu se spune ce este acest popor. Ce valorează, atunci, tot acest ansamblu de lucruri disparate? Este un repertoriu pentru cineva care face istorie. E bine să se facă și repertorii, dar

www.dacoromanica.ro

atunci nu te obrăznici să spui că faci istorie când eşti incapabil de aceasta.

Nu vreau să uit ce am făgăduit cu privire la polemica dintre Dessau şi Mommsen cu privire la Vieţile Cesarilor de pe vremea lui Diocleţian. Se credea că ele sânt autentice, dar o cercetare mai atentă le-a arătat aşa de pline de greşeli, unele grosolane, încât a trebuit să se admită scrierea lor, poate de unul singur, în secolul al IV-lea, târziu, ba chiar după unii, mergând şi până în epoca lui Iustinian. Cutare chiar şi-a pus în minte să reconstituie un text pe care să-l fi întrebuinţat compilatorul. Mommsen însă a protestat : instituţiile ar apărea în această *Historia Augusta* ca pe vremea lui Diocleţian. Dacă s'ar fi întâmplat ca Dessau să fi ştiut ceia ce ştia Mommsen, atunci fără îndoială că ar fi ajuns şi la alt resultat decât acela la care a ajuns. Dar şi contra lui Mommsen s'au adus argumente decisive pentru autenticitatea Vieţilor. Ceia ce înseamnă că şi resultatele obţinute cu cea mai mare trudă de inteligenţele cele mai strălucitoare încă sunt capabile de-a fi văzute şi din altă latură.

www.dacoromanica.ro

Ceia ce este însă datoria oricărui care este adevărat istoric este să caute a-şi însuşi atâtea cunoştinţe câte să-i permită a vedea acelaşi lucru din toate laturile şi potrivit cu toate psihologiile de masă sau individuale cari au contribuit la alcătuirea acestui fapt.

Cred că după această lecţie în materie de eroare şi de lipsă de eroare, ca şi în materie de datoria pe care o are istoricul cu adevărat, părerea d-voastră se va fi schimbat esenţial.

---

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro